

הלכה כבתראי

שיעור זה קשור לכלל:

תפוחי זהב במשכיות כסף

מה אומרת לי הסוגיא?

נ

א

תמצית השיעור: הכלל שקבעו הגאונים: "הלכה כבתראי", על פיו פוסקים כדעת החכמים המאוחרים יותר, מתבאר לאור ההבנה שכח הכלל בעם ישראל הולך ועולה אף כי חכמי הדורות הולכים ויורדים.

שאלות על הכלל

כלל זה לא מופיע בגמרא, ונידון הרבה בספרי הכללים. נעיין בכך לאור הסיכום המובא באנציקלופדיה התלמודית בערך זה:

כלל זה לא נזכר בתלמוד, אבל נמצא בגאונים ראשונים: כל מקום שחולקים שני אמוראים ולא נאמרה הלכה לא כזה ולא כזה, הלכה כבתראי, לפי שהאחרונים דקדקו יותר מהראשונים להעמיד הלכה על בוריה, שהאחרונים ידעו סברת הראשונים וסברתם, והכריעו בין אלו הסברות ועמדו על עיקרו של דבר.

יש מהראשונים סוברים שכלל זה אמור בכל האמוראים האחרונים לגבי הראשונים, אפילו באמוראים שקדמו לאביי ורבא, אלא שלדעתם כל עיקרו של כלל זה לא נאמר כשנחלקו פנים אל פנים, תלמיד עם רב, לפי שאין הלכה כתלמיד במקום רב, אבל כשלא נחלקו פנים אל פנים, אלא כשני חולקים אחרים, או שהתלמיד האריך ימים אחר רבו וחולק עליו, בזה הוא שאמרו הלכה כבתראי. ויש חולקים וסוברים שלא נאמר הלכה כבתראי אלא מאביי ורבא ואילך, אבל באמוראים שקדמו להם, אפילו שלא נחלקו פנים אל פנים, לא אמרו הלכה כבתראי, אלא אין הלכה כתלמיד במקום הרב. יש מהאחרונים שסוברים לדעת ראשונים שני ההבדלים ביחד, היינו שקודם אביי ורבא אם נחלקו פנים אל פנים אין הלכה כתלמיד במקום הרב ואם לא פנים אל פנים הלכה כבתראי, ולאחר אביי ורבא אפילו כשנחלקו פנים אל פנים הלכה כבתראי.

יש להבין את הדעה הסוברת שאחרי אביי ורבא הלכה כבתראי, אף כשנחלקו פנים אל פנים. הכיצד ניתן לפסוק כתלמיד כאשר הוא סובר אחרת מרבו, ודן עימו בכך? כאשר לא דנו בכך פנים אל פנים ניתן לומר שאילו היה הרב שומע את סברות התלמיד ומקורותיו היה חוזר בו, אך כאשר שמע הרב את דברי התלמיד ולא קיבלם - הכיצד ניתן לפסוק כמו התלמיד?

עוד יש להבין, מדוע ימי אביי ורבא הם קו הגבול בין התקופות? מה ארע בתקופתם שגרם לשינוי היחס בין הדורות?
בהמשך הדברים באנציקלופדיה התלמודית מובא:

בטעם ההבדל בין אמוראים מאביי ורבא ואילך לאמוראים שקדמו להם, כתבו ראשונים לפי שקודם אביי ורבא לא היו התלמידים שונים אלא מה שקיבלו מרובם, אבל מאביי ורבא ואילך חקרו כל הדעות ופעמים שמצאו שהרב הולך בשיטה שאינה הלכה.

הסבר זה קשה במקצת לדעה שהלכה כבתראי אף כשחלקו פנים בפנים. הרי בדורות שאחרי אביי ורבא, אף הרב הוא מן החוקרים את כל הדעות, והוא סובר בשונה מתלמידו, ובכל זאת פוסקים כדעת התלמיד. מדוע?

בשדי חמד התייחס לשאלה זו (ח"ב עמ' 327):

ובטעם הדבר דהלכה כבתראי מאביי ורבא ביאר בספר אבן משה (ונקרא בשם תולדות שמים וארץ) להרב מוהר"ם מלאדז בח"ב ד' ק' בהגהה, כי עד אביי ורבא היה ערך גדלות דעת הראשונים רב מאוד, ולכן מיעוט הדעת שבהתלמיד והבתרא נגד דעת רב הקדום היה שיעור גדול. ולכן לצד ההבדל הגדול אשר בין דעתם יהיה לומר שלא ירדו לסוף דעת הראשונים כלל, ולכן אין לסמוך על דעת התלמיד או אבתרא מה שהוא נגד דעת הרב הקודם. והיה זה נוהג עד אביי ורבא, כי עד כה היה ההפרש רב בין דעת הרב לדעת התלמיד. אבל בימי אביי ורבא כבר נתמעט הדעת עד כדי שלא היה ההפרש גדול כל כך בין כח השגת התלמיד נגד רבו באופן שלא ידובר מעתה אשר לא ירד התלמיד לסוף דעת רבו, כיון שהפרש הוא אך מעט בינותם, ולכן כיון שידע תוכן דעת רבו וחלק עליו, יהיה עניינו כענין הננס על גבי ענק ולכן הלכה כבתראי.

בדורות ראשונים היה המרחק בין הרב והתלמיד גדול, ועל כן אם התלמיד חולק על רבו אנו מניחים שהוא טועה, ולא הבין את דברי רבו כראוי. בדורות מאוחרים התמעטו הדורות, והפער בין הרב והתלמיד הצטמצם. אם התלמיד חולק על הרב אין זה משום שלא הבינו כראוי, אלא משום שסובר הוא אחרת, ועל כן אנו פוסקים כדברי התלמיד.

לכאורה יש לשאול, כשהדורות קטנים - הן הרב והן התלמיד יורדים במדרגה, ומדוע משפיע הדבר על המרחק בין הרב והתלמיד? לכאורה המרחק נשאר באותה רמה כמו בדורות הראשונים?!

עליית הדורות

הדבר יתבאר לאור מה שכתב הרב קוק זצ"ל על ענין הדורות (אגרות ראי"ה ח"א, אגרת של"ב):

בעת אשר כתבתי בהחפזי את מכתבי לכ"ת לא הי' מכתבו היקר למראה עיני. כעת ראייתי ונזכרתי, שהעירני על דבר אשר אמרתי שכעת יש תקוה בע"ה להציל גם כן את הנפשות מעם קדש שנפלו ברשות הכפירה, ר"ל, ולא יעצור זה מה שאמרו חז"ל על זה "כל באיה לא ישובון", מפני שאחרי משך זמן גדול כל כך, שנתבסס אויר העולם מקדושת תורתנו הקדושה, אבדה הקליפה את כחה עד שלא תוכל להחזיק מעמד שלא להשיב ולהציל מידה טרף, וידידי שאל על דבר טעם דבר זה. הנה, אהובי, אלה הם מהענינים העומדים ברומו של עולם ומקורם קודש ברזי תורה. ולאהבת ידידי ארמוז לו בקצרה: כלל גדול הוא, שאף על פי שהעולם יורד תמיד בירידה אחר ירידה, מכל מקום אין זה כי אם מצד החיצוניות שלו, דהיינו שהמעשים והמדות נופלים ואינם בערך של דורות הראשונים מצד פרטיות הנשמות. אבל מצד הפנימיות, דהיינו כח הכלל של כללות קדושת האומה כנסת ישראל, כל דור ודור מוסיף על הדורות הראשונים, מפני שהקדושה מצטרפת¹, ונמצא שהקדושה של מעוט תורה ומעשים טובים של דורות האחרונים מוסיפה אור לשעבר גם כן, ועבירה אין לה פירות ולא צירוף, בסוד "יתפרדו כל פועלי און". על כן כללות האומה בתוכיותה היא מלאה יותר אור ד' מכפי הערך של העבר, אלא שאין הדבר נגלה לעין עד בא משיח צדקנו, במהרה בימינו, שיצא מ"היכל קן צפור", כלומר: מכל הקדושות שבכח יגלה בפועל, "וראו כל בשר יחדו".

גדולי הדורות הולכים ויורדים, מצד המעשים והמדות, אך הכלל הולך ועולה, שכן כח הכלל הולך ומתגבר מן הקדושה שמצטרפת בכל דור. בדורות הראשונים ההנהגה היתה מלמעלה, בכוחו של המנהיג. משה רבינו הוריד לעם ישראל את התורה, מלמעלה למטה. לא היה הדבר תלוי בעם ישראל ובמעלתם. אף בית דין גדול המתקן תקנות וגוזר גזרות, אם כי צריך הוא להתחשב בקבלת האומה, אך כוחה של התקנה הוא מכח בית דין ולא מכח האומה.

¹ עי' בדברי רמח"ל (אדיר במרום עמ' קפ"ח), שכתב: "וזה סוד, 'צדקתו עומדת לעד' (תהלים קי"א, ג'), כי כל המעשים טובים הולכין ונקבעים במציאות הנצחיות להתגלות אחר כך". עיי"ש עוד בדבריו.

בדורות מאוחרים השתנה הדבר. כוחה של הגמרא בא מכך שקיבלו אותה עליהם כל ישראל (עי' בהקדמת הרמב"ם ל"ד החזקה). אין זה כח של בית דין אלא של כללות האומה.

בתקופתם של אביי ורבא, שהיו לקראת חתימת התלמוד, לקראת סוף אלפים שנות תורה (עי' סנהדרין צ"ז ע"א), הולכת ומסתיימת התקופה של מסירת התורה, ומתחילה התקופה של חקירת הדברים המסורים. בתקופה זו קטן הפער בין הרב והתלמיד. הכח עובר מגדלותו של הרב אל קדושתו של הציבור.

אנו רואים בחוש שההמוץ הולך ועולה בשעה שהגדולים הפרטיים הולכים ויורדים. על פי

ההלכה אין לנו היום רב מובהק ולא תלמיד חכם מובהק, ואף לא עם הארץ מובהק. על כן הפער שבין גדולי ישראל המשפיעים ובין המון העם המקבלים הולך ומצטמצם במשך הדורות. בדורות ראשונים הכח היה ביד הגדולים מנהיגי האומה, שהשפיעו מגדולתם על הציבור, ובמשך הדורות הכח הולך ועובר ליד המון העם, שהם ציבור מקבלי ההשפעה.

הלכה כתלמיד במקום הרב היא משום שהכח הוא ביד המקבל ולא ביד המשפיע. קבלת הציבור את הדברים היא הקובעת. התלמיד מבטא את כח המקבלים, ולכן הלכה כמותו.

כפי שכותב הרב קוק זצ"ל, תהליך זה קשור לרזי תורה. העובדה שהעולם הולך ומתבסס, הולך ומתעלה - מתבארת בחכמת הסוד, וכפי שרומז הרב במקום נוסף (אורות הקודש ח"ב עמ' תקל"ז):

תורת ההתפתחות, ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה, יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות. ההתפתחות, ההולכת במסלול של התעלות, היא נותנת את היסוד האופטימי בעולם, כי איך אפשר להתיאש בשעה שרואים שהכל מתפתח ומתעלה.